

ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ (ਸਾਰ ਅੰਸ਼)

ਡਾ. ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਕੰਗ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਜਾਬ

ABSTRACT

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਆਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰ (Hermeneutics) ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਰਥ ਮੀਮਾਂਸਾ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਆਖਿਆ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬੀਜ ਖੁਦ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਜੋ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ-ਰੂਪ 'ਪਦਾ-ਅਰਥ', 'ਟੀਕੇ', 'ਭਾਸ਼' ਤੇ 'ਪਰਮਾਰਥ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਦ-ਅਰਥ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟੀਕੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਸਹਿਤ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਵਲ ਤੁਰਨ ਜਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ਰੀਹਾ ਵੀ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟੀਕੇ ਨੂੰ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦਾ ਉੱਤਮ ਰੂਪ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ-ਪਾਠ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਗ-ਮੂਲਕ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਹੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ' ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ 1980 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ 'ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ', 'ਉਦਾਸੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ', 'ਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ', 'ਪਰਮਾਰਥ ਪ੍ਰਣਾਲੀ', 'ਸੰਪਰਦਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ', 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ' ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

'ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਦਰਪਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹਰ ਥਾਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਰਹੱਸ ਚਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਿਪੂਰਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਤਾ ਸਰਬਕਾਲੀ ਤੇ ਸਰਬਦੇਸੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਵੀ। ਇਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਹਲਾਤਾਂ ਤੇ ਵੰਗਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਜੋਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗਿਆਨ- ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ- ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਰੋਕਾਰ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਵਿਸ਼ਵ- ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਲਮੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ- ਸਾਸ਼ਤਰੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ, ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਚਿੰਨਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਅਜੋਕੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ- ਮਿਥਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਕਥਾ- ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵ- ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸ਼ੁੱਟ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਦਾਰਥਕ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕਦਰਾਂ- ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅੱਤਵਾਦ, ਸਮਾਜਕ- ਅਨਿਆ, ਅੱਤਿਆਚਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੂਲਵਾਦ, ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦ, ਪਰਮਾਰਥੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਾਰਥੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਭਾਰੂ ਹੋਣਾ, ਵਾਤਾਵਰਣੀ ਮਸਲੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਰੁਝਾਣ, ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪੁਰਵੀਕਰਣ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਗਲੋਬਲੀ ਮਸਲੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਜਿਠਣ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਈਡੀਅਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤੀਕਰਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਵਲੋਂ 'ਵਿਆਖਿਆ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਕੇ ਅਜੋਕੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜੋ ਸਟਾਇਲ ਸ਼ੀਟ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕਾਈ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਲੜੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਉਚਾਰਣ ਸੇਧਾਂ' ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਉਚਾਰਣ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਸਿਰਲੇਖ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤੀਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿੱਥੇ ਬਿਆਨੇ ਜਾਣਗੇ, ਉੱਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੋਮਿਆ ਤੇ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਧਾਤੂ

ਪਛਾਣ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

‘ਅਰਥ ਵਿਆਖਿਆ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸ਼ਬਦ, ਸਲੋਕ ਇਕਾਈ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤੀਮ ਭਾਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ- ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਕੇਂਦਰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਲਮੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਇਕੋ-ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਿਰਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਿਰਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬੁਕਲ ਦਾ ਨਿੱਘ ਤੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਅਜੋਕੀ ਲੋੜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕੇਂਦਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(Editorial Note: Complete paper was not submitted.)